

Приклади розв'язання задач

1. Знайти та зобразити області визначення функцій:

а) $z = \ln(x^2 + y^2 - 4)$;

б) $z = \frac{5x + 2y}{x^2 - y^2}$;

в) $z = \sqrt{9 - x^2 - y^2}$;

г) $z = \sqrt{(x-2)(y+2)}$;

д) $z = \arccos(x - y)$;

е) $z = \arcsin(x^2 + y^2 - 3)$;

є) $z = \ln \frac{x^2 + y^2}{x^2 - y^2}$;

ж) $u = \sqrt{1 + \frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{9} - \frac{z^2}{16}}$.

► а) Функція визначена за умови $x^2 + y^2 - 4 > 0$, тобто $x^2 + y^2 > 4$. Геометрично – це частина площини xOy , що лежить поза колом із центром $O(0;0)$ і радіусом $r = 2$ (точки кола $x^2 + y^2 = 4$ в область D не входять) (рис.1). ◀

► б) Областю визначення цієї функції є множина $\{(x, y)\}$ усіх точок площини xOy , для яких $y^2 \neq x^2$, тобто коли $y \neq \pm x$. Геометрично – це множина усіх точок площини, що не лежать на бісектрисах першого й третього та другого й четвертого координатних кутів (рис.2). ◀

► в) Областю визначення такої функції є множина всіх точок площини xOy , для яких $9 - x^2 - y^2 \geq 0$, тобто $x^2 + y^2 \leq 9$. Це круг із центром у початку координат і радіусом $r = 3$ разом з його межею, тобто колом $x^2 + y^2 = 9$ (рис.3). ◀

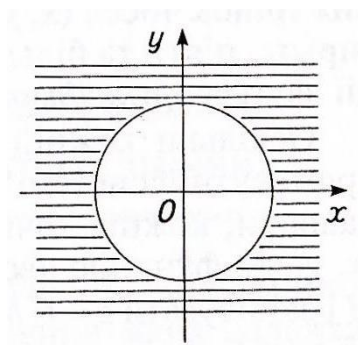

Рисунок 1

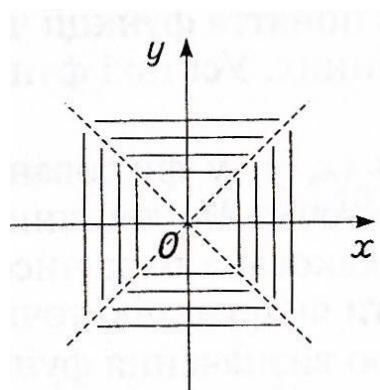

Рисунок 2

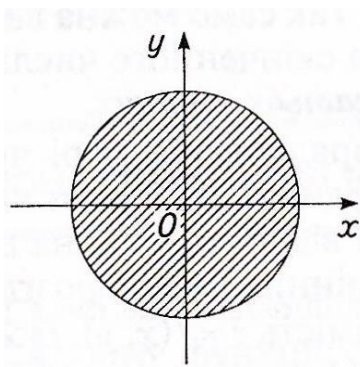

Рисунок 3

► г) Область існування цієї функції визначається з умови, що $(x-2)(y+2) \geq 0$. Ця нерівність еквівалентна двом системам нерівностей:

$$\begin{cases} x-2 \geq 0, \\ y+2 \geq 0 \end{cases} \quad \text{або} \quad \begin{cases} x-2 \leq 0, \\ y+2 \leq 0. \end{cases}$$

Перша система дає розв'язки $x \geq 2, y \geq -2$, а друга – $x \leq 2, y \leq -2$. Область визначення заданої функції зображена на (рис.4). ◀

► д) Функція визначена у тій частині площини xOy , координати точок якої задовольняють подвійну нерівність $-1 \leq x-y \leq 1$. Це смуга, обмежена двома паралельними прямими $y = x+1$ і $y = x-1$ (рис.5). ◀

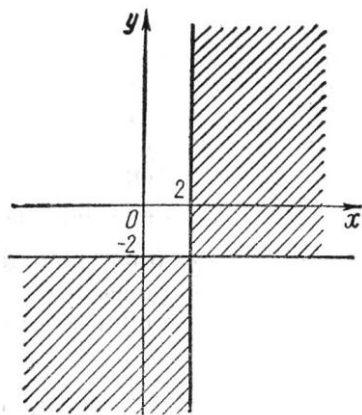

Рисунок 4

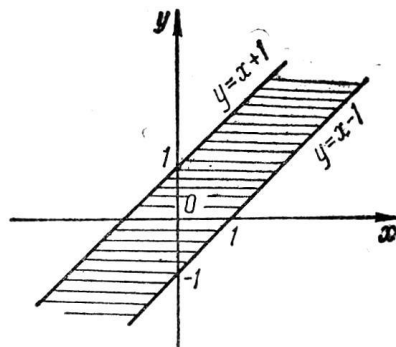

Рисунок 5

► е) Функція визначена за умови $-1 \leq x^2 + y^2 - 3 \leq 1$, яка рівносильна умові $2 \leq x^2 + y^2 \leq 4$. Межові лінії області визначення є колами $x^2 + y^2 = 2$ і $x^2 + y^2 = 4$, які також належать області.

Отже, областю визначення цієї функції є множина точок площини xOy , що лежать між колами $x^2 + y^2 = 2$; $x^2 + y^2 = 4$, і точок, що належать цим колам.

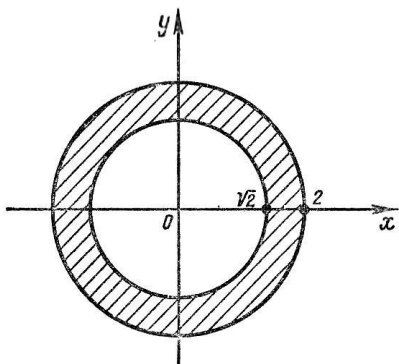

Рисунок 6

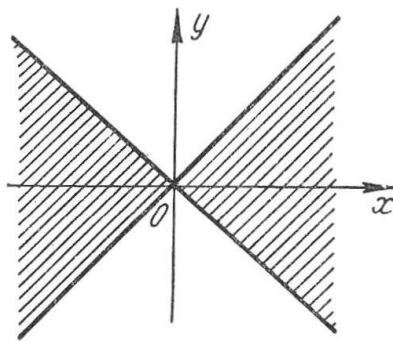

Рисунок 7

► є) Областю визначення цієї функції є множина точок (x, y) , для яких $\frac{x^2 + y^2}{x^2 - y^2} > 0$.

Цей дріб додатний, коли додатний його знаменник, тобто $x^2 - y^2 > 0$, або $y^2 < x^2$, а це рівнозначне умові $|y| < |x|$. Розглянемо два можливі випадки:

1) Якщо $x > 0$, то $|x| = x$ і тоді $|y| < x$, або $-x < y < x$. Геометрично це означає, що областю D визначення функції є частина правої півплощини (оскільки розглядається значення $x > 0$), обмеженої прямими $y = x$ і $y = -x$ (точки, що лежать на цих прямих в область D не входять);

2) якщо $x < 0$, то $|x| = -x$, і тоді $|y| < -x$, або $x < y < -x$, що визначає ту частину лівої півплощини, яка знаходиться між прямими $y = -x$ і $y = x$ (точки, що лежать на цих прямих в область D не входять) (рис.7). ◀

► ж) Функція визначена для тих значень змінних x, y і z , для яких

$$\frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{9} - \frac{z^2}{16} + 1 \geq 0. \quad (1)$$

Звідси

$$\frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{9} - \frac{z^2}{16} \geq -1, \quad \text{або} \quad \frac{z^2}{16} \leq 1 + \frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{9}. \quad (2)$$

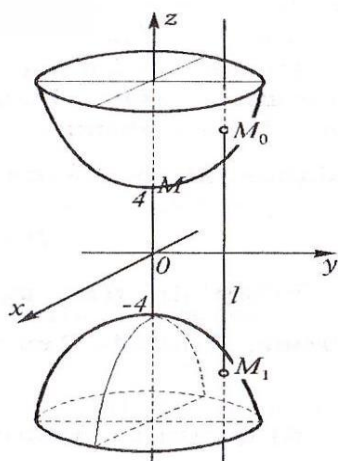

Рисунок 8

Межа цієї області визначається рівнянням $\frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{9} - \frac{z^2}{16} = -1$.

Це рівняння виражає поверхню, яка називається двопорожнинним гіперболоїдом (рис.8).

Проведемо в просторі пряму $l \parallel Oz$, яка перетне двопорожнинний гіперболоїд в точках M_0 і M_1 .

Звідси видно, що умова (2), а отже, і умова (1) виконуються для всіх зовнішніх точок простору по відношенню до поверхні гіперболоїда. ◀

2. Знайти лінії рівня функцій:

а) $z = \frac{y}{x}$;   б) $z = \arcsin \frac{x}{\sqrt{x^2 + y^2}}$;   в) $z = x^2 - y^2$.

► а) Лінії рівня визначаються рівнянням $\frac{y}{x} = c$, де c – довільна стала; звідси $y = cx$.

Геометрично це рівняння описує сім'ю прямих на площині xOy , що проходять через початок координат, за виключенням самого початку координат (рис.9). ◀

► б) Ця функція двох змінних визначена скрізь на площині xOy , крім точки O – початку координат. Покладемо $\frac{x}{\sqrt{x^2 + y^2}} = c$, $|c| \leq 1$, тоді

$$x^2 = c^2(x^2 + y^2) \Rightarrow (1 - c^2)x^2 = c^2y^2.$$

$$\text{Звідси, } (1 - c)x^2 - c^2y^2 = 0 \Rightarrow (\sqrt{1 - c^2}x - cy)(\sqrt{1 - c^2}x + cy) = 0.$$

Отже, лініями рівня є дві сім'ї прямих: $(\sqrt{1 - c^2}x + cy) = 0$ і $(\sqrt{1 - c^2}x - cy) = 0$, що проходять через початок координат, за виключенням самого початку координат. ◀

► в) Функція $z = x^2 - y^2$ визначає в просторі поверхню – гіперболічний параболоїд (рис.10). Рівняння ліній рівня має вигляд $x^2 - y^2 = C$. Геометрично – це рівносторонні гіперболи: якщо $C > 0$ – гіперболи з вершинами на осі Ox ; $C < 0$ – гіперболи з вершинами на осі Oy ; якщо $C = 0$ одержуємо прямі $y = \pm x$ – асимптоти цих гіпербол (рис.11). ◀

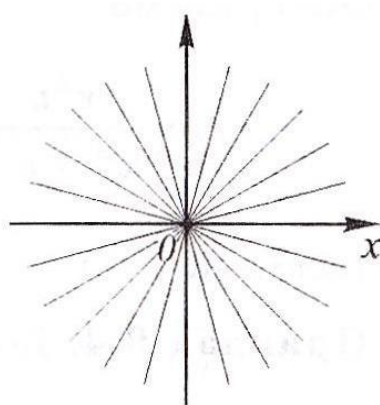

Рисунок 9

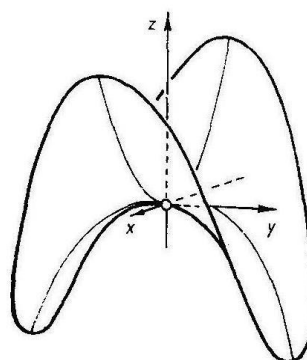

Рисунок 10

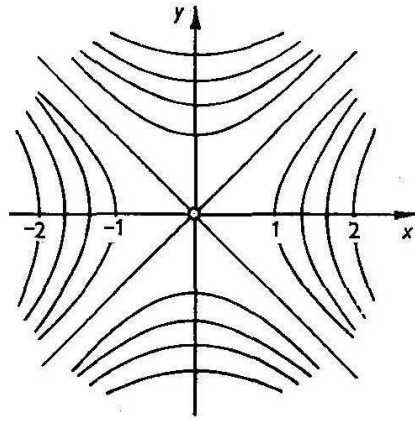

Рисунок 11

3. Знайти поверхні рівня функцій:

а) $u = x^2 + y^2 - z$;   б) $u = \arctg \frac{z}{\sqrt{x^2 + y^2}}$;

в) $u = x^2 + y^2 - z^2$.

► а) Поверхні рівня f визначаються з рівняння $x^2 + y^2 - z = C$, або $z = x^2 + y^2 + C$. Це – сім'я параболоїдів обертання з віссю Oz , вершини яких лежать на цій же осі (рис.12). ◀

► б) Оскільки поверхні рівня визначаються рівнянням $f(x, y, z) = c$, то маємо $\arctg \frac{z}{\sqrt{x^2 + y^2}} = c$. Звідси $\frac{z}{\sqrt{x^2 + y^2}} = \operatorname{tg} c$, або $z^2 = (x^2 + y^2) \operatorname{tg}^2 c$, $x^2 + y^2 \neq 0$, а це рівняння задає сім'ю кругових конусів із спільною вершиною в початку координат, не включаючи цю вершину, і спільною віссю Oz . ◀

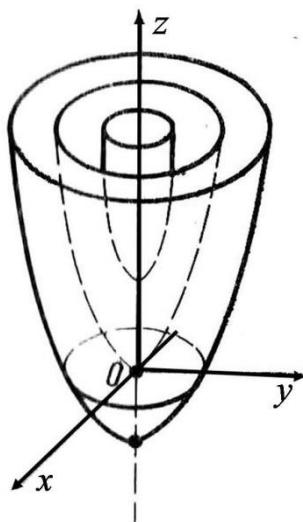

Рисунок 12

► в) Рівняння сім'ї поверхонь рівня має вигляд $x^2 + y^2 - z^2 = C$.

Якщо $C = 0$, то $x^2 + y^2 - z^2 = 0$ – конус; якщо $C > 0$, то $x^2 + y^2 - z^2 = C$ – сім'я однопорожнинних гіперболоїдів; якщо $C < 0$, то $x^2 + y^2 - z^2 = C$ – сім'я двопорожнинних гіперболоїдів.

◀

4. З'ясувати, чи існують такі границі:

а) $\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 0}} \frac{xy}{x^2 + y^2}$;   б) $\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 0}} \frac{x - y}{x + y}$.

► а) Нехай точка $M(x, y) \rightarrow M_0(x_0, y_0)$. Розглянемо зміну x і y вздовж прямої $y = kx$. Маємо

$$\lim_{\substack{x \rightarrow x_0 \\ y \rightarrow y_0}} \frac{xy}{x^2 + y^2} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{kx^2}{x^2 + k^2 x^2} = \frac{k}{1+k^2}.$$

Таким чином, наближаючись до точки $O(0;0)$ по різних прямих, що відповідають різним значенням k , отримуємо різні граничні значення.

Звідси випливає, що границя цієї функції в точці $O(0;0)$ не існує. ◀

► б) Нехай точка (x,y) наближається до точки $(0;0)$ уздовж прямої $y = kx$. При $k \neq -1$

маємо $\lim_{\substack{x \rightarrow x_0 \\ y \rightarrow y_0}} \frac{x-y}{x+y} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{x-kx}{x+kx} = \frac{1-k}{1+k}$. Помічаємо, що в досить малому околі точки $(0;0)$ є

точки, в яких значення функції дорівнює нулю, (при $k = 1$) і точки, в яких значення функції дорівнює одиниці (при $k = 0$).

Отже, границя функції в точці $(0;0)$ не існує. ◀

5. Обчислити границі:

$$\text{а) } \lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} \frac{2-xy}{x^2-y^2}; \quad \text{б) } \lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 2}} (1+xy)^{\frac{2}{x^2+xy}};$$

$$\text{в) } \lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 0}} \frac{x^2 y^2}{x^2 + y^2}; \quad \text{г) } \lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 3}} \frac{\sin 2xy}{x}.$$

► а) Використовуючи теорему про арифметичні операції над границями, а також те, що границя сталої дорівнює значенню цієї сталої, і $\lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} x = 1$, $\lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} y = 3$, дістанемо

$$\begin{aligned} \lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} \frac{2-xy}{x^2-y^2} &= \frac{\lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} (2-xy)}{\lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} (x^2-y^2)} = \\ &= \frac{\lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} 2 - \lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} x - \lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} y}{\lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} x \cdot x - \lim_{(x,y) \rightarrow (1;3)} y \cdot y} = \frac{2-1 \cdot 3}{1 \cdot 1 - 3 \cdot 3} = \frac{1}{8}. \quad \blacktriangleleft \end{aligned}$$

$$\text{► б) Запишемо дану функцію у вигляді } \left[(1+xy)^{\frac{1}{xy}} \right]^{\frac{2y}{x+y}}.$$

Оскільки $t = xy \rightarrow 0$, при $\begin{pmatrix} x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 2 \end{pmatrix}$, то $\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 2}} (1+xy)^{\frac{1}{xy}} = \lim_{t \rightarrow 0} (1+t)^{\frac{1}{t}} = e$. Так як $\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 2}} \frac{2y}{x+y} = 2$,

то шукана границя дорівнюватиме $\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 2}} \left[(1+xy)^{\frac{1}{xy}} \right]^{\frac{2y}{x+y}} = \left[\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 2}} (1+xy)^{\frac{1}{xy}} \right]^{\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 2}} \frac{2y}{x+y}} = e^2$. ◀

►в) Перейдемо до полярних координат (цей спосіб зручно використовувати при обчисленні границь в точці $(0;0)$), покладаючи $x = \rho \cos \varphi$, $y = \rho \sin \varphi$, де $0 \leq \rho < +\infty$, $0 \leq \varphi < 2\pi$. Тоді

$$\frac{x^2 y^2}{x^2 + y^2} = \frac{\rho^4 \cos^2 \varphi \sin^2 \varphi}{\rho^2 (\cos^2 \varphi + \sin^2 \varphi)} = \rho^2 \cos^2 \varphi \sin^2 \varphi.$$

Оскільки функція $\cos^2 \varphi \sin^2 \varphi$ обмежена, а $\rho = \sqrt{x^2 + y^2} \rightarrow 0$ при $(x; y) \rightarrow (0; 0)$, то

$$\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 0}} \frac{x^2 y^2}{x^2 + y^2} = 0 \text{ (як добуток нескінченно малої функції на обмежену).} \blacktriangleleft$$

►г) Маємо невизначеність типу $\left\{ \frac{0}{0} \right\}$. Покладемо $2xy = t$. Тоді при $x \rightarrow 0$ і $y \rightarrow 3$

$$\text{маємо } t \rightarrow 0 \text{ і } \lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 3}} \frac{\sin 2xy}{x} = \lim_{\substack{t \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 3}} \frac{\sin t}{t} \cdot 2y = 1 \cdot 6 = 6. \blacktriangleleft$$

6. Знайти точки розриву функцій:

а) $z = \frac{1}{\sqrt{x^2 + y^2}};$

б) $u = \frac{1}{x^2 + y^2 - z};$

в) $z = \frac{x + y}{x^3 + y^3};$

г) $u = \frac{1 - xyz}{2x + 3y - z + 4}.$

►а) Функція $x^2 + y^2$ неперервна для будь-яких значень x і y як многочлен від x і y

. За теоремою про неперервність суперпозиції неперервних функцій функція $(x^2 + y^2)^{\frac{1}{2}}$ також неперервна для будь-яких x і y , крім точки $(0;0)$, де знаменник $\sqrt{x^2 + y^2}$ перетворюється в нуль. Тому точка $(0;0)$ є точкою нескінченного розриву. $\blacktriangleleft$

►б) Функція розривна в кожній точці параболоїда обертання $z = x^2 + y^2$. Він є поверхнею розриву даної функції. $\blacktriangleleft$

►в) Оскільки чисельник і знаменник дробу є неперервними функціями, то функція може мати розрив лише в тих точках, де знаменник $x^3 + y^3 = 0$. Звідси знаходимо $y = -x$. Отже, функція має розриви в точках прямої $y = -x$.

$$\begin{aligned} \text{Нехай } x_0 \neq 0, y_0 \neq 0 \text{ і } x_0 + y_0 \neq 0. \text{ Тоді } \lim_{\substack{x \rightarrow x_0 \\ y \rightarrow y_0}} \frac{x + y}{x^3 + y^3} = \\ = \lim_{\substack{x \rightarrow x_0 \\ y \rightarrow y_0}} \frac{1}{x^2 - xy + y^2} = \frac{1}{x_0^2 - x_0 y_0 + y_0^2}. \end{aligned}$$

Отже, точки прямої $y = -x$. ($x \neq 0$) є точками усувного розриву функції z .

Із співвідношення $\lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 0}} \frac{x+y}{x^3+y^3} = \lim_{\substack{x \rightarrow 0 \\ y \rightarrow 0}} \frac{1}{x^2-xy+y^2} = +\infty$ випливає, що точка $(0;0)$ є

точкою нескінченного розриву. ◀

►г) Функція не визначена в точках, у яких знаменник перетворюється в нуль. Тому вона має поверхню розриву – площину $2x + 3y - z + 4 = 0$. ◀